

ADRIAN BADEA

Despre mirabilul medieval

Résume :

Le merveilleux médiéval, au moins jusqu'à l'apparition des travaux de Jacques Le Goff sur l'imaginaire, était une catégorie de seconde main, survécu dans l'ombre de l'éclat « intellectuel et moderne » du fantastique. Il commence, peu à peu, à susciter l'intérêt, et l'œuvres apparut sur le merveilleux, à partir de Jacques Le Goff à nos jours, d'une part, lui donnent la place qu'il mérite, et d'autre part, lui donnent une nouvelle dimension par rapport au fantastique : les chercheurs du fantastique lui avaient donné une image assez négative, c'est-à-dire qu'ils l'avaient plongé dans le domaine de l'infantile et de l'illogique. Ainsi, nous avons proposé que dans les lignes suivantes nous suivions cette nouvelle voie et sachions, en termes généraux, ce qu'est le merveilleux médiéval et, en même temps, d'où il vient. Et peut-être prouvons-nous, d'une manière ou d'une autre, que le Moyen Âge n'est pas seulement une période de ténèbres pleine de maladies, de misère, de mort et d'inquisition.

Mot-clé : *Moyen Âge, le merveilleux, l'imaginaire, civilisation.*

La fel ca majoritatea civilizațiilor, și poate mai mult decât altele, civilizația din evul mediu a fost fără îndoială fascinată de orice se apropie de supranatural și uimitor; fascinație și, totodată, interes care a stârnit reacții la nivel religios, estetic și chiar științific. În ceea ce privește domeniul mirabilului, problematica adusă în discuție este constituită, în linii mari, de granițele dintre natură și supranatură, dintre sacru și profan, dintre esența divină și esența demonică.

De-a lungul istoriei omenirii, Creatorul — cunoscut și sub denumirea de Dumnezeu — și a sa putere divină putea să acționeze în mod supranatural, adică să facă minuni, iar oamenii puteau fi ori martori ai acestora, ori admiratori ai minunilor, adică ai faptelor, care-i uimesc fără a fi miracole.¹ Această problematică de a face o distincție clară între miracolul, cu caracter supranatural, și minunățiile, cu caracter natural, i-a preocupat în timpul evului mediu pe clerici, gânditori și chiar oameni simpli. Față de puterea divină, diavolul, într-un mod mai perfid, putea crea magii cu ajutorul intermediarilor săi tereștri (vrăjitoare, zodiaci, ghicitori) sau (așa cum i-am denumi în zilele noastre) *press-agent*, fără a mai lua în considerare cohortele sale din Infern. În acest sens, civilizația evului mediu a mirabilului pune în discuție raporturile oamenilor cu Dumnezeu, cu natura și cu diavolul sau, mai degrabă, într-un mod paradoxal, amestecă obiectele admirație și venerației cu obiectele pierzaniei, pentru a verifica, pe de o parte, distincția dintre real și adevărat, iar pe de altă parte, distincția dintre iluzoriu și fals.²

Ca de obicei, e necesar, parafrazându-l pe Jacques Le Goff, să ne confruntăm cu vocabularul de care ne servim cu vocabularul societăților istorice pe care le studiem, întrucât e vorba:

„[...] pe de o parte, de a ști ce înțelegem noi astăzi prin mirabil și, pe de altă parte, de a determina cum înțelegeau și cum exprimau oamenii din evul mediu ceea ce numim noi astăzi mirabil”.³

---

1 Cf. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 482.

2 Cf. *Ibidem*.

3 Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991, p. 47.

Din punct de vedere al disciplinei (în ceea ce privește mirabilul), nici în latină, nici în limbile vernaculare nu exista un termen care să desemneze concret o categorie estetică, științifică ori mentală să se fi numit „mirabilul”, „miraculosul”. În literatura din timpul medieval, mirabilul nu era un gen așa cum este cazul în zilele noastre. Occidentul medieval, în măsura în care ne referim la cultura *savantă*, ce era făcută, în majoritate cazurilor, de clerici, foloseau termenul latinesc *mirabilis*. Totuși, accețiunea „mirabilului”, unde în zilele noastre se consideră că este vorba de o categorie (fie că vorbim de o categorie a spiritului, fie de o categorie a literaturii), clericii din Evul Mediu, precum și cei care se formau sau se informau prin intermediul lor (oral sau scriptic), considerau că e vorba de un univers, dar un univers de „obiecte”, ci nu o categorie.

Se pune, de asemenea, problematica etimologică a vocabulei: latinescului *mirabilis* îi găsim, inițial, o rădăcină *mir* (*miror*, *mirari*), ce implică, într-o măsură sau alta, natura vizuală, adică (așa cum remarcă Jacques Le Goff) aduce în discuție un întreg „studiu” asupra priviri:

„Aceste *mirabilia* nu se limitează însă la lucruri pe care omul le admiră cu ochii, în fața cărora cască ochii de mirare, ci referirea la ochi existentă la origine, importantă după părerea mea, indică tocmai faptul că un întreg imaginar se poate organiza prin apelul la acest simț, simțul vederii, cu ajutorul unor imagini și metafore vizuale. Dacă ne gândim la lucrarea din 1962 a lui Pierre Mabilie *Le miror du merveilleux* (« Oglinda miracolului »), suntem tentați să facem o apropiere foarte semnificativă pentru Occidentul medieval între lat. *mirari*, *mirabilis* «minuni» și fr. *miror* « oglindă » (cuvântul se traduce în latină prin *speculum*, dar limbajul dialectal restabilește unele înrudiri), împreună cu tot ce poate reprezenta un imaginar și o ideologie a oglinzii”.⁴

Dincolo de etimologie, tot la nivelul vocabularului, se pune o problema foarte serioasă, pe care nu putem să o excludem: în spatele limbii savante (*latina*) — limba utilizată de clerici atât în predică, cât și în scris — și, cronologic vorbind, apar, după ea, limbile populare și vernaculare, ce nu ezită să ofere o formă mirabilului. O cercetare asupra mirabilului din lumea medievală nu trebuie să excludă aportul acestor limbi, întrucât ele evoluează și devin limbi literare. În franceza veche, *merveilleux* (acesta apare deja în *Cântecul lui Roland*, spre 1080: *La bataille est e merveilleuse e grant...*⁵) sau *merveilleable*, face ca persoana, obiectul, fenomenul, într-un singur cuvânt, substantivul la care se referă să intre în categoria mirabilului. Cu toate acestea, cel mai important termen din câmpul semantic al mirabilului este fără îndoială forma feminină a substantivului minune (*merveille*), pe care îl regăsim în textele hagiografice ale literaturii franceze medievale, adică în *Alexie, omul lui Dumnezeu* („Vie de saint Alexis”), prin 1050, cu echivalențe în alte limbi autohtone ale creștinătății: *meraviglia* în italiană, *maravilla* în spaniolă, *marvilha* în portugheză, *Wunder* în germană, *wonder* în engleză.⁶ Față de limbile romanice și clasice (fără a lua în considerare exemplele amintite din limba germană și, respectiv, engleză), în limbile slave, aceeași vocabulă poate desemna concomitent mirabilul și minunea, cum este cazul termenului *ćud* în polonă.⁷ E necesar să remarcăm aici, în instrumentul lingvistic și științific actual, distincția între *mirabil* și alți termeni apropiați, dar care nu existau încă în timpul Evului Mediu și care nu trebuie considerați sinonimi, deși practica teoretică (în special pentru perioada Evului Mediu)

---

4 *Ibidem*, pp. 47-48.

5 *La chanson de Roland*, Édition critique et traduction de Ian Short, 2e édition, coll. Lettre ghotique, Le Livre de Poche, Paris, 1990, p. 126.

6 Cf. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, ed. cit., p. 482.

7 Cf. *Ibidem*, p. 483.

admite, în anumite privințe, multe confuzii între termeni. Așa este cazul *fantasticului* (care apare abia în secolul al XVI-lea și continuă ca o constantă în epoca romantică, pentru a lua sensul de „uimitor”, „incredibil” și, mai ales, pentru a desemna un gen literar, grație lui Tvetan Todorov) și cu *nemaivăzutul*, care la fel și el, a luat naștere în secolul al XVI-lea din latina clasică, unde reprezenta un fel de semn profetic, iar într-un sens secundar și mult mai restrâns, un monstru ori o catastrofă. În sfârșit, *mirabilul* din perioada Evului Mediu se opune fără dar și poate *straniului*, prin ideea că (așa cum am văzut la începutul acestei lucrări) rămâne neexplicat și conține în, ceea ce convențional numim, diegeza sa o referință pozitivă sau negativă, în majoritatea cazurilor ambiguă, la supranatural — cu alte cuvinte, se caracterizează prin raritate și prin uimirea în general admirativă pe care o suscită.

Evident, sursele mirabilului medieval, la fel ca și cultura creștină însăși, nu sunt apărute din „ex nihilo”, ci, dimpotrivă, la baza lor stă o întreagă cultură precreștină, bogată și foarte diversă, adică o cultură ce poartă multiple fațete:

„[...] nu sunt construcții ieșite *ex nihilo* din imaginația câtorva teologi. Din contra, ele sunt rezultatul fuziunii mai multor sisteme de valori și forme de sensibilitate anterioare. În aceste domenii, Evul Mediu occidental a beneficiat de o moștenire triplă: cea a Bibliei, fără doar și poate cea mai importantă, cea a culturii greco-romane și cea a lumilor „barbare”, adică celtă, germanică, scandinavă, respectiv altele mai îndepărtate. Aceștia le adaugă propriile straturi, pe durata unui mileniu de istorie. În simbolică medievală, într-adevăr, nimic niciodată nu se elimină complet; dimpotrivă, totul se suprapune într-o mulțime de straturi ce se întrepătrund de-a lungul secolelor și pe care istoricului îi vine greu să le separe”.⁸

La fel ca Jacques Le Goff sau Michel Pastoureau, Jean-Pierre Leguay explică într-o manieră propice sursele mirabilului:

„Ces étrangetés remplies de fantasmagorie, ces *merveilles* angoissantes [...] sont le fruit d'un imaginaire nourri d'influences anciennes ou contemporaines. On songe d'abord à la riche mythologie antique, gréco-romaine, à l'épopée de Jason et des cinquante Argonautes, ponctuée de rencontres avec des monstres, aux métamorphoses d'Ovide si appréciées à l'époque médiévale, à tous ces récits légendaires qui font surgir des héros, ancêtres de chevaliers, des bêtes infernales, un lion de Némée, des dragons, des hydres. La Bible avec notamment l'Apocalypse s'ouvre sur le surnaturel chrétien, livre l'un des plus célèbres monstres marins, le Léviathan. Plus tard, les *exempla* ou modèles lus au cours des offices, les *mirabilia* ou récits de miracles, les *vitae* de saints multiplient, dans leurs descriptions allégoriques de l'affrontement entre le Bien et le Mal, entre la parole de Dieu et les tentations de Satan, les *topoi* remplis de dragons à figure humaine ou animale, des êtres hybrides, maléfiques, aux corps difformes, au mufler bestial, à la gueule énorme, des grenouilles incarnant la parole blasphématoire.

Mais il faut chercher aussi l'inspiration [...] dans les traditions du paganisme germanique et scandinave, dans le fonds des vieilles croyances celtiques, qui sont autant de réservoirs du fantastique dans des mondes de flammes ou de ténèbres. On y entrevoit l'action de dieux violents semblables à Odin ou Thor, des batailles de géants, de guerriers, d'amazones ou Walkyries, de sorcières chevauchant des balais, de nains et d'une kyrielle d'esprits malfaisants dont la signification n'est pas toujours décryptée”.⁹

Logic ar fi fost ca noua doctrină, cultura creștină, să elimine din temelii elementele vechilor culturi și să le înlocuiască cu propriile percepții, însă legătură dintre sfera creștină și sfera culturilor anterioare a venit cu principiul unificator:

„N-ar trebui să existe nici cea mai mică legătură între interpretarea creștină a fenomenului uman și structurile imaginate de Antichitatea clasică. În vreme ce aceasta cuprindea un larg evantai de omeniri diferite, ce alcătuiau un sistem ierarhizat, creștinismul venea cu un principiu unificator. Exista o singură omenire, născută din Adam și Eva și prin aceasta hărăzită mântuirii. Pe de altă parte, față de raporturile echivoce întreținute, peste granițele despărțitoare, între cele trei niveluri

---

8 Michel Pastoureau, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental. Civilizația occidentală în secolele XII-XX*, Editura Cartier, București, 2004, p. 23.

9 Jean-Pierre Leguay, *L'air et le vent au Moyen Âge*, Presses universitaires de Rennes, 2011, p. 20.

— uman, animal și divin (oameni-fiare, oameni-zei, zei-fiare) — ideologia creștină stabilea o demarcație categorică”.¹⁰

După cum era de așteptat, a existat, în linii mari, dacă nu chiar un refuz categoric, cel puțin o reprimare a mirabilului, mai ales în Evul Mediu timpuriu (din secolul al V-lea până în secolul al XI-lea) și, mai precis, în viziunea clericilor. În fond, preocuparea Bisericii a fost fie de a transforma profund acest fenomen, dându-i un sens nou până la a deveni altceva, fie de a-i conferi un caracter ocult¹¹ și chiar să distrugă ceea ce a reprezenta, în concepția sa „sumbră”, unul dintre cele mai periculoase elemente pentru cultura patriarhală pe care o descrie, în general, drept *păgână*. Ceea ce pare să explice invazia mirabilului, în special în cultura literară a secolelor al XII-lea și al XIII-lea, nu poate fi limitat doar la forța presiunii. Dimpotrivă, această invazie se datorează faptului că Biserica nu mai are aceleași motive ca la începutul evului mediu să se opună acestui asalt, pentru că nu mai reprezintă un pericol pentru ea și, în plus, ea știe mai bine cum să-l controleze.

Stricto sensu, pentru omul civilizației medievale mirabilul nu reprezintă doar o simplă ori banală funcție de evaziune, ci de împlinire, întrucât el, conștient sau nu, dilată lumea și psihismul până la limitele riscului și necunoscutului; face din uimitor și din extraordinar motorul științei, al culturii și, mai ales, al esteticii medievale. Dacă aruncăm o privire asupra *lai-urilor* (gen creat și dezvoltat de Marie de France) sau a romanelor cavaleriești (dintre care amintim *Yvain, cavalerul cu leul*, *Perceval sau Povestea Graalului*, *Lancelot sau Cavalerul căruței*, toate scrise de Chrétien de Troyes) sunt saturate de mirabil și chiar însăși aventura cavalească (pornind de la cea din *Cântecul lui Roland*, celebrul poem al cântecelor de gest) implică o întreagă serie de minuni. În aceste circumstanțe, mirabilul medieval, pe de o parte, îndeamnă fără dar și poate la deschiderea largă a ochilor spre creație și spre imaginar, iar pe de altă parte, inspiră o cultură a uimirii — cu alte cuvinte, induce credința în creativitatea și îndrăzneala ale lui Dumnezeu și ale creaturii sale, omul.

Bibliografie

Boia, Lucian, *Între înger și fiară: mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 2011.

---

¹⁰ Lucian Boia, *Între înger și fiară: mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 49.

¹¹ E necesar să remarcăm, în ceea ce privește caracterul ocult al mirabilului, explicația oferită de Lucian Boia, ce redă într-o manieră exemplară concepția inițială a clericilor: „Elementul miraculos, care depășea biologicul, se născuse dintr-o cultură paralelă, străveche și mereu înfloritoare, dar marginalizată de raționalismul antic, iar mai târziu de ideologia religioasă. Teologia putea accepta până la urmă existența cinocefalilor și a pigmeilor, diferiți prin anumite detalii biologice, dar nu și a piticilor și a zânelor, diferiți în esență, aflați într-o poziție intermediară, între om și divinitățile precreștine. Biserica i-a luat în seamă numai ca duhuri rele, trimiși ai Satanei” (Lucian Boia, *op. cit.*, p. 67.).

Badea, Adrian, „O panoramă asupra primelor texte din literatura franceză medievală”, în *Mozaicul*, nr. 10 / 11, 2021.

Berthelot, Anne, *Histoire de la littérature française du Moyen Âge*, Presses universitaires de Rennes, 2006.

Le Goff, Jacques, *Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991.

Le Goff, Jacques, Schmitt, Jean-Claude (coord.), *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, Editura Polirom, Iași, 2002.

La chanson de Roland, Édition critique et traduction de Ian Short, 2e édition, coll. Lettre ghotique, Le Livre de Poche, Paris, 1990.

Leguay, Jean-Pierre, *L'air et le vent au Moyen Âge*, Presses universitaires de Rennes, 2011.

Lecouteux, Claude, *Au-delà du merveilleux. Essai sur les mentalités du Moyen Âge*, 2e édition revue et augmentée, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 1998.

Pastoureau, Michel, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental. Civilizația occidentală în secolele XII-XX*, Editura Cartier, București, 2004.

Zink, Michel, *Bienvenue au Moyen Âge*, Éditions des Équateurs, 2015.